

UDK 811.163.6'35''2001''

Janez Dular

Urad vlade RS za slovenski jezik

PRAVOPISNI KOMPROMIS ALI KOMPROMISNI PRAVOPIS?

Teoretično spoznanje, da se v navzkrižju načel, ki jih je treba upoštevati pri sestavljanju in uveljavljanju vsakega pravopisa (načelo sistemskosti, načelo izročila, načelo rabe), nujno dogajajo kompromisi, ne pomeni, da se smejo sestavljenci lahko odpo-vedovati odgovornemu in odločnemu utemeljevanju svojih predlogov, češ, saj bo nazadnje – kakor zmeraj – gotovo sprejet nekakšen kompromis. Celó v primeru, da je sestavljalec pravopisa en sam (v slovenski zgodovini npr. Levec 1899 in Breznik 1920), mora biti pripravljen »v prsih nosit al pekel al nebo«, če pa gre za skupinsko delo, so neizogibni tudi zunanji spori med ljudmi, ki se zavzemajo za močnejšo ali šibkejšo uveljavitev posameznega načela. Pri tem ni pomembna samo strokovnost, temveč tudi človeška (psihološka) trdnost sodelujočih posameznikov in institucij, zato izid lahko pomeni sprejem strokovno najbolj utemeljene rešitve, lahko je modro odkritje skupnega imenovalca (po možnosti ne najmanjšega), lahko pa zmaga glasnejšega, bolj nasilnega nastopa ali celo »kravja kupčija«.

Na katera pomembna vprašanja so morali odgovarjati sestavljenci Slovenskega pravopisa 2001, kako so pri iskanju odgovorov upoštevali omenjena načela, kako so se odločali o kompromisih?

Prvo pomembno vprašanje se je nanašalo na zasnovo knjige z naslovom *Slovenski pravopis*. Že Levčev pravopis se ni omejeval na samo pravopisne pojave, še bolj je to veljalo v poznejših in vsaj za tistega iz leta 1950 je že mogoče reči, da je skušal odgovoriti na čim več težavnih vprašanj in posebnosti z vseh sistemskih ravnin slovenskega knjižnega jezika; zasnovan je bil kot splošni pravopisno-pravorečno-slovnico-besedni priročnik in namesto pravopisnih pravil v ožjem pomenu besede je imel prevladujoči delež v njem splošni slovar. V SP 1962 se je ta zasnova ponovila in nastal je vtis dobrega in trdnega izročila. Sestavljenci SP 2001 so mu sledili brez hujših pomislekov, čeprav so se zavedali precej spremenjenih jezikovnokulturnih razmer: »Pravopisni slovar podaja (pri občno- in lastnoimenskem gradivu, tj. pri besedah in večbesednih zvezah) vse, kar zadeva knjižnojezikovno normo: najprej pravopisni zapis, vključno z naglasnostjo (jakostno in tonemsko), izgovor, vrsto pregibanja (oblikospreminjevalnega in oblikotvornega oz. le oblikoglasnega), vezljivost (in deloma družljivost) in stilno vrednost vsega navedenega in besedja – vse z ustreznim ponazarjanjem, kjer je to potrebno.« (SP 2001, str. VIII.)

Kljub izidu cele vrste enojezičnih, večjezičnih in specialnih slovarjev, leksikonov, atlasov ipd. knjig se zdi, da ima tak splošni jezikovni priročnik, ki bolj po tradiciji ohranja naslov Slovenski pravopis, med slovensko pišočimi in govorečimi še dosti privržencev, in ker ima poleg pomanjkljivosti (obseg in cena, otežena preglednost) tudi nekaj odlik (predvsem – vsaj zasilno – nadomeščanje cele vrste priročnikov, od pravorečnega do frazeološkega), je vprašanje, ali bi se mu bilo dobro kmalu odpovedati.

SP 1962 je bil ob svojem nastanku kar lep strokovni jezikovnokulturni dosežek, vendar je merjenje novega SP z njim že zaradi časovne razdalje neprimerno. Najpo-

membnejše merilo za vrednotenje njegove zasnove, posebno pa njenega slovarskega dela, je gotovo razmerje do SSKJ. Slovarski del novega SP (njegova teoretična podstava je bila predstavljena v II. razredu SAZU in objavljena v Slavistični reviji 1994, pozneje pa nekoliko dopolnjena, npr. z vpeljavo pojmovnih izpeljank na -ost kot podiztočnic kakovostnih pridevnikov) je smiselna, kolikor

- a) po izbiri besedja (iztočnic in podiztočnic),
- b) po namembnosti ter
- c) po načinu in strokovni globini prikaza

ni predvsem kopija ali povzetek SSKJ.

Novih iztočnic in podiztočnic ima približno 30 %. To so predvsem lastna imena, novo občnoimensko izrazje raznih strok (od glasbe do računalništva in botanike – »nekako iz obzorja absolventa srednjih šol in nekoliko čez«), samostojno predstavljeni besedotvorni morfemi (predpone, pripone, deli zloženek in krajšave). Po nekaj ostrih razpravah med sestavljalci je bilo uveljavljeno stališče, da vse iztočnice sestavljajo enovito zbirko, notranje urejeno po abecedi (SP 1962 je imel krajšave v posebnem seznamu na koncu knjige).

Glede namembnosti je zelo opazen premik: SSKJ je osredinjen na informacije o pomenški členitvi besedišča, slovarski del SP pa normativno predstavlja predvsem posebnosti in

SSKJ

móratí -am nedov. (ô) 1. z nedoločnikom izraža *nujnost, nujno posledico, da osebek uresniči dejanje* a) *zaradi določenih okoliščin*: na starost je moral beračiti; morali so delati, če so hoteli živeti; krivec se mora zagovarjati pred sodiščem / delavec mora dobiti izdatno hrano b) *zaradi lastne potrebe, dolžnosti*: tega človeka moram se danes najti; moram jih videti / skrbeti mora za tri otroke / nav. ekspr.: moram priznati, da ste zelo pridni; ta časopis redno berem in moram reči, da mi je všeč c) *ker kdo tako zahteva*: ob štirih moraš biti tukaj; danes moram odpotovati / silil jo je, da mora redno obiskovati razstave / oče se razjezi in reče: Moraš // elipt., s prislovnim določilom izraža *nujnost, nujno posledico, da osebek uresniči dejanje, kot ga nakazuje določilo*: moral je (iti) od doma; v Zidanem mostu mora z vlaka; moral je v bolnico / čimprej moraš stran / ta resnica mora na dan 2. z nedoločnikom izraža *nujnost, potrebnost, da osebek* a) *ima določeno lastnost, značilnost*: zavora mora biti dobra; blago bi moralo biti drugačno; človek mora biti pošten / ti možje bi morali biti naš ponos b) *je v določenem stanju*: za tako dejanje nas mora biti več; moral bi biti srečen po tolikem času / moramo si biti na jasnem, kaj hočemo c) *ima določeno obveznost*: morate paziti na svoje zdravje; v podjetjih morajo imeti za to posebno službo / za to delo moram imeti poseben les *potrebujem* 3. nav. ekspr., z nedoločnikom izraža *verjetnost, da osebek* a) *ima določeno lastnost*: ta človek mora biti zelo dober; to mora biti velik lump, tepec; morata si biti velika prijatelja / ta s predpasnikom mora biti kuharica / to mora biti pomota b) *je v določenem stanju*: profesor mora biti bolan; pijan mora biti, ker se tako smeje; kako srečen mora biti ta človek / rano ima, pasti je moral *verjetno je padel* / mora imeti okoli petdeset let // s prislovnim določilom izraža *verjetnost, da je osebek na mestu, kot ga nakazuje določilo*: žena mora biti na njivi; keltske utrdbe so morale stati na tem hribu; tu so nekoč morala stati mestna vrata 4. ekspr., z nedoločnikom izraža *podkrepitev trditve*: povsod mora biti zadnji; pa ravno sedaj si moral priti / komu se mora plačati članarina 5. *star siliti, prisiljevati*: birič ga je moral na tlako / mrzlih jih je moral, da so hitro delali • ekspr. zato bi ga morali *zato bi moral biti tepen, kaznovan*; ekspr. moraš h knjigi *moraš se začeti učiti, začeti študirati*; ekspr. naj se zgodi, kar se mora izražati *vdanost, sprijaznjenje s čim*; ekspr. še to ga je moralo doleteti *poleg drugih težav je doživel še to*; ekspr. njegova mora veljati *ne dovoli, da bi obveljalo drugo mnenje*; kdor noče zlepa, mora zgrda na vsak način *mora narediti*; hočeš, nočeš, moraš izražati *podkrepitev nujnosti*

SP 1962

móratí -am, móranje -a s: ~ koga k čemu silítí, gnati; moram delati, moram delat na delo, moram domov, mora biti zelo star; hočeš nočeš, moraš proč!

SP 2001

móratí -am, °-em nedov. -ajóč (ô) z nedoločnikom Na starost je moral beračiti; Skrbeti ~a za tri otroke; Še danes ~a v bolnico; poud.: To ~a biti pomota [je gotovo]; Povsod ~a biti prvi [hoče biti]; ~a imeti okrog petdeset let [verjetno ima]; star. *morati koga siliti, prisiljevati*

Baden-Württemberg -a [bádən-vírtemberg-] m, zem. i. (á-í) |nemška zvezna dežela|; v ~u **baden-württembergški** -a -o (á-í) **Báden-Württemberžán** -ána in **Báden-Württemberžán** -a m, preb. i. (á-â á-á; á-â) **Báden-Württemberžánka** -e ž, preb. i. (á-â)

Gotenica -e ž, zem. i. (í) |kraj na Kočevskem|; v ~i **goteniški** -a -o (í) **Goteničan** -a m, preb. i. (í) **Goteničanka**

Buck -a [bák] m, oseb. i. (â) **Buck** -- ž, oseb. i. (â) |ameriška pisateljica|

skega dela SP. Najteže je bilo priti do kompromisnih rešitev v naslednjih zadevah:

- zapis naglasa pri tujih lastnih imenih (nevarnost mešanja slovenskih naglasnih znamenj in tujih diakritičnih znamenj; povezava z zapisom izgovora v oglatem oklepaju);
- vsebina oglatih oklepajev (posebnosti v izgovoru in naglasu, npr. težko napovedljivi polglasnik, branje črke l, zapolnjevanje zeva v sklopih tipa »i + samoglasnik«, branje tujih črk in dvočrkij, črkovalno branje krajšav) in stopnja njene formalne minimalizacije (s t. i. oporno črko);
- določanje besednih vrst in njihovih podkategorij (npr. »ekspanzija« povedkovnika, podvrste zaimkov in členkov, podspoli pri samostalniških besedah);
- prikaz oblikoslovnih posebnosti v zaglavju (npr. razmerje med namenilnikom in pogovornim nedoločnikom; opisno in obrazilno stopnjevanje);
- tonemski naglas (zgoščena formalizacija dvojnic; sistemska skladnost tonemov v tvorjenkah);
- formalizacija vezljivosti (z zaimki) in njeno ponazarjanje (s samostalniki);
- priznavanje in vrednotenje dvojnic (premagovanje vpliva SSKJ, npr. glede rabe oznak publ., pog.; obseg upoštevanja krajevnih posebnosti pri zemljepisnih lastnih imenih; razmerja med oznakami omilj., olupš., slabš.; raba puščice, črne pike in krožca; poševni tisk kot usmerjevalec);
- vloge pokončnic (splošna pomenska uvrstitev, identifikacija pri lastnih imenih, čustvena nevtralnost);

težavne točke v zapisu, izgovoru, oblikah in vezljivosti besed. Ta sprememba je najočitnejša prav pri slovarskih sestavkih z isto iztočnico, torej tam, kjer so se izdelovalci slovarja (t. i. uredniki) nedvomno lahko opirali na SSKJ: število besednih pomenov in njihovih definicij je bistveno skrajšano, prav tako njihovi ponazarjalni zgledi, zaostrena in deloma preurejena pa je normativnost (slogovne idr. oznake, usmerjanje k boljšim oziroma nezaznamovanim izraznim možnostim). Za same izdelovalce, izšolane ob nastajanju SSKJ, ta preusmeritev ni bila lahka. Za primerjavo:

Iz razločka v namembnosti izhajajo tudi razločki v načinu in strokovni globini prikaza. Uveljavljeni model slovarskega stavka temelji na napornih razpravah v Komisiji za sestavo slovar-

- h) usklajevanje oznak v besedni družini;
- i) podiztočnice (problemsko, največ pri lastnih imenih; prizadevanje za ureditev prebivalških imen; glagoli na »se«, samostalniki na -ost, feminativi pri vršcih dejanja, poklicih ipd.).

Sprejem novega pravopisa v javnosti naj bi bil odvisen od kakovosti posameznih rešitev in od uravnoveženosti kompromisov, ki zaznamujejo delo kot celoto, ni pa zanemarljiv tudi vpliv splošnih kulturnopolitičnih razmer v času izida.